

Jarosław Pacuła
Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej
jpacula@ath.bielsko.pl

Faustyna Pressel
Gminny Ośrodek Kultury w Istebnej

Stan obecny i przyszłość gwary w Trójwsi Beskidzkiej (doniesienie z badań nad edukacją regionalną na Podbeskidziu)

Gwara śląska pozostaje językiem
określonego miejsca i czasu. [...]
Nabiera nieraz mocy rytuału
nieдоступnego dla niewtajemniczonych¹.

Przy założeniu, że tożsamość jest „spotkaniem terażniejszości z przeszłością i antycypowaną przyszłością”², to posługiwanie się językiem regionalnym (gwarą) przez rdzennych mieszkańców jakiegoś miejsca można uznać za swoisty rytuał kulturowy, praktykę codzienności umożliwiającą lokalnym tradycjom przetrwać i przenieść się w przyszłość³. Zachowanie gwary jest więc szczególnie istotnym i trudnym wyzwaniem, koniecznym do zrealizowania, tym bardziej że wciąż postępuje „uwalnianie się ze

¹ E. Sławkowa, *Być STELA. Z zagadnień edukacji regionalnej na Śląsku Cieszyńskim*, Katowice 2003, s. 57.

² J. Nikitorowicz, *Tożsamość a akomodacja*, [w:] *Studia Etnologiczne i Antropologiczne. T. 1: Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*, red. I. Bukowska-Floreńska, H. Rusek, Katowice 1997, s. 169. Por. M.S. Szczepański, *Od identyfikacji do tożsamości. Dynamika śląskiej tożsamości – prolegomena*, [w:] *Dynamika śląskiej tożsamości*, red. J. Janeczek, M.S. Szczepański, Katowice 2006, s. 19–26.

³ Określenie „rytuał” pojawia się tutaj w sensie wtórnym, jako zespół zachowań, których częste powtarzanie (się) tworzy jakiś zwyczaj. Inna sprawa, że rytuały językowe (formuły, schematy zachowań językowych), jak na przykład akty powitania, pożegnania, składania życzeń, pozdrowienia przy pracy czy rzucania klątwy, pozostają w nierozzerwalnym związku z rytuałami społecznymi, obrzędami, wierzeniami itd.

względnie homogenicznych społeczności”, a „[t]radycyjne drogowskazy straciły na znaczeniu”⁴.

Powszechnie wiadomo, że gwary ludowe pełnią różnorodne funkcje – są historyczną podstawą identyfikacji narodowej, językowym centrum stylu potocznego i rezerwuarem archaicznych form językowych. Ogromna wartość polszczyzny ludowej tkwi w tym, że buduje i podtrzymuje wspólnotę terytorialną (stanowi podstawę więzi międzyludzkich, jest pierwszym językiem dziecka), utrwała i odzwierciedla kulturę duchową i materialną jakiegoś obszaru (funkcjonuje jako składnik ludowej wizji świata, jest skarbnicą tradycji)⁵. Niestety, bardzo często polszczyzna ludowa staje się przedmiotem drwin, jest oceniana wyłącznie jako mowa ludzi zamieszkujących wsie, dodatkowo kojarzona z ich niskim wykształceniem i zacofaniem⁶. W ostatnich latach zjawisko deprecjacji języka regionalnego zdaje się dominować.

W niniejszym tekście przedmiotem opisu uczyniono stan świadomości użytkowników regionalnej odmiany języka używanej na terenie Śląska Cieszyńskiego – gwary Trójwsi Beskidzkiej⁷. Autorzy postawili sobie za zadanie zweryfikowanie, czy w przypadku wspomnianego języka regionalnego prawdziwa jest (a jeśli tak – to w jakim stopniu) teza o wyrazistym zanikaniu gwar w Polsce i jakie w dobie globalizacji i unifikacji kultury czynione są kroki pozwalające ten język „ocalić od zapomnienia”⁸. W tym celu

⁴ H. Rusek, *Wprowadzenie*, [w:] *Tożsamość etniczna i kulturowa Śląska w procesie przemian*, red. H. Rusek, A. Drożdż. Wrocław - Cieszyn 2009, s. 9.

⁵ Zob.: K. Dejna, *Ile mamy języków polskich*, „Język Polski” 1980, nr 60, s. 30–34; tenże, *W sprawie tzw. dialektów kresowych*, „Język Polski” 1984, nr 64, s. 51–57; I. Nowakowska-Kempna, *Gwara w dziedzictwie kulturowym regionu*, [w:] *Polshczyzna Mazowsza i Podlasia. Badanie dziedzictwa kulturowego*, Łomża 2000, s. 21–32; K. Handke, *Terytorialne odmiany polszczyzny*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 201–221, *Gwara Śląska – świadectwo kultury, narzędzie komunikacji*, red. J. Tambor, O. Wolińska, A. Skudrzyk, K. Urban, Katowice 2002.

⁶ A. Zareba, *O prześmiewaniu gwary*, „Prace Filologiczne” 1985, t. 32, s. 447–450; S. Cygan, *Jeszcze o prześmiewaniu gwary*, „Prace Filologiczne” 2007, t. 53, s. 111–125; K. Sikora, *O paradoksach zanikania gwar ludowych i nowych stereotypach wiejskości*, [w:] *Język w środowisku wiejskim. W 110. rocznicę urodzin profesora Eugeniusza Pawłowskiego. Tom 1*, red. M. Mączyński, E. Horyń, Kraków 2014, s. 115–123.

⁷ Trójwies Beskidzka wchodzi w skład Beskidu Śląskiego, a składa się z trzech sąsiadujących ze sobą miejscowości: Istebnej, Koniakowa i Jaworzynki. Wsie zamieszkuje ponad 11 tys. mieszkańców. Znaczącą część stanowią rdzenni górale, ale w ostatnich latach przybywa napływowych mieszkańców. Historia tych trzech wsi wiąże się z silnym osadnictwem z XV wieku, które wywołane było naturalną potrzebą pracy, handlu czy prześladowaniami religijnymi. Znaczącą grupą dla historii Trójwsi okazała się być ludność pasterska – Wołosi. Około XVIII wieku Trójwies Beskidzka zaczęła się poszerzać, a mieszkańców przybywać. W historii Trójwsi Beskidzkiej Istebna powstała najwcześniej. Można doszukiwać się informacji, że istnienie miejscowości datowane jest już na rok 1583. Później wzmiankowana jest Jaworzynka – około 1620 r., z kolei Koniaków – w 1712 roku.

⁸ Zob.: H. Karaś, *Zadania dialektologii w zakresie ochrony ginących gwar*, „Gwary dziś” 2015, t. 7, 2015, s. 83–95. Potrzebę badań śląszczyzny podkreśla J. Tambor w tekście *O potrzebie szerszych badań nad współczesną śląszczyzną*, [w:] *Deficyty badań śląskoznawczych*, red. M.S. Szczepański, T. Nawrocki, A. Niesporek, Katowice 2010, s. 57–66.

w latach 2015–2016 zostały przeprowadzone badania ankietowe wśród przedstawicieli młodszego i starszego pokolenia mieszkańców regionu (uczniów i nauczycieli Gimnazjum im. Jana Pawła II w Istebnej). Ogółem przebadano 220 osób: 200 z nich to młodzież zamieszkująca Istebną, Jaworzynkę i Koniaków, a 20 to osoby dorosłe, które mieszkają we wspomnianych miejscowościach od kilku pokoleń. Ponadto przeprowadzono sondaż, którego celem było określenie działań lokalnej społeczności zmierzających do zachowania gwary, mających na celu jej popularyzowanie⁹.

Przed przystąpieniem do prezentacji uzyskanych wyników badań warto zaznaczyć, że mieszkańcy Koniakowa, Istebnej i Jaworzynki przejawiają tendencję do separacji kulturowej, twierdząc, że w każdej z tych miejscowości da się usłyszeć odrębne języki i tylko osoba, która przebywa w danym środowisku na co dzień, jest w stanie dostrzec różnice między wymową czy sensem słów z sąsiedniej wsi. Rozmówcy kilkakrotnie przywoływali znane w Trójwsi powiedzenie, że w Istebnej – *padajóm*, w Koniakowie – *rzóndzóm*, a w Jaworzynce – *gwarzióm*. Autorom niniejszego tekstu udało się ustalić, że odrębności w mowie mieszkańców Trójwsi nie ograniczają się do warstwy słownikowej. Im bliżej granicy z Czechami czy Słowacją (tzw. Trójstyk), tym wyraźniejsza jest miękkość spółgłosek; co więcej, cecha ta zachowała się głównie w mowie osób starszych, zamieszkujących przysiółki Jaworzynki (obecnie w Istebnej i Koniakowie można się zetknąć z nieregularną realizacją: raz po *rz*, *cz*, *sz* słyszy się *i*, innym razem *y*). Rozmowy przeprowadzone z przypadkowo spotykanymi rodowitymi mieszkańcami Trójwsi pozwalają również na wysnuć innych wniosków: we wszystkich trzech miejscowościach utrzymuje się wyraźnie słyszalne ścieśnienie samogłosek (*á*, *é*, *ó*, szczególnie w przypadku *e*), śródgłosowa nosówka *ę* wymawiana jest jako *y*, w przypadku form czasownikowych w wygłosie można usłyszeć *-ym/-im* zamiast *-ę*, czasami można dostrzec prejotację i labializację. Trzeba przy tym podkreślić, że wspomniane cechy występują niemal wyłącznie w mowie osób starszych; w grupie osób w średnim wieku i wśród młodzieży są one znacznie rzadsze. Bez wątplenia duże znaczenie dla ujednoczenia się wymowy z wymową ogólnopolską jest coraz intensywniejsze osiedlanie się w Trójwsi ludności napływowej, a także częsta czasowa migracja młodych ludzi do większych miast (na okres pobierania nauki)¹⁰.

⁹ Na potrzebę takich obserwacji zwraca uwagę m.in. J. Tambor w odniesieniu do śląszczyzny funkcjonującej w tzw. Górnośląskim Okręgu Przemysłowym: *Mowa Górnoślązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna*, Katowice 2008, s. 9–10.

¹⁰ Por. Z. Greń, *Śląsk Cieszyński. Dziedzictwo językowe*, Warszawa 2000, s. 280.

1. Znajomość i wartość gwary – młodzież

Badaną grupę stanowi młodzież w wieku 12–16 lat, z czego 57 osób to dwunastolatki, 70 – trzynasto- i czternastolatki, a 73 – piętnasto- i szesnastolatki. Respondenci z Istebnej to łącznie 85 osób, z Jaworzynki – 51 osób, a z Koniakowa – 64 osoby. Celem badania było ustalenie, jak obecnie postrzegana jest gwara przez młodszych mieszkańców Trójwsi, czy i jak się z nią zapoznają i w jakim stopniu ją znają (używają jej i ją rozumieją). Ankieta zbudowana była z dwóch części: pierwsza odnosiła się do stosunku respondenta do gwary, z kolei druga miała na celu ujawnić stopień znajomości gwary.

Część pierwsza badania obejmowała osiem zagadnień, z czego jedno (identyfikacja stopnia znajomości gwary) miało charakter dwóch pytań otwartych (należało rozwinąć wypowiedź). Poniżej przedstawiono otrzymane wyniki.

	„tak”	„nie”	brak odpowiedzi
<i>Członkowie mojej najbliższej rodziny posługują się gwarą na co dzień.</i>	74,5%	25,5%	–
<i>Moi rówieśnicy posługują się gwarą w codziennych rozmowach.</i>	43%	57%	–
<i>Sam posługuję się gwarą.</i>	39%	61%	–
<i>Jeśli w trakcie lekcji zdarza mi się używać gwary, nauczyciele poprawiają mnie lub proszą o nieposługiwanie się nią¹¹.</i>	56%	42%	1,5%
<i>Posługiwanie się gwarą stało się powodem obrażania mnie, wyśmiewania mnie.</i>	9%	90%	1%
<i>Posługiwanie się gwarą jest dla mnie powodem do dumy, nie wstydzę się tego.</i>	77%	22%	1%
<i>Angażuję się w życie kulturalne regionu: uczestniczę w kultywowaniu miejscowej tradycji, uczestniczę w organizowanych przedsięwzięciach, biorę w nich udział, jestem członkiem lokalnego zespołu regionalnego itd.</i>	23%	75%	2%
<i>Chciałbym/chciałabym, aby w szkole odbywały się dodatkowe zajęcia na temat kultury regionalnej.</i>	38%	52,5%	9,5%
<i>Na niektórych lekcjach poruszana jest tematyka kultury regionalnej, w tym gwary.</i>	12%	84%	4%

¹¹ Odpowiedzi związane z tą kwestią i dalszymi zagadnieniami pochodzą wyłącznie od osób, które w pytaniu trzecim zaznaczyły „tak”.

Choć młodzi ludzie deklarują posługiwanie się gwarą na co dzień i czują się z tego dumni, to jednak nie mają chęci/potrzeby, aby pogłębiać wiedzę na temat rodzimej kultury i języka, a ich aktywność w kultywowaniu miejscowych tradycji jest niewielka. W części ankiet pojawiły się dopiski ujawniające powody wspomnianego stanu rzeczy, np.: *to wstyd; nie, bo nie lubię gwary; nie interesują mnie te rzeczy; przecież każdy doskonale zna gwarę; nie, ponieważ mamy za dużo lekcji; nie, bo za długo siedzimy w szkole*. Na podkreślenie zasługuje kwestia reakcji nauczycieli i wychowawców na używanie gwary na lekcjach – ponad połowa badanych twierdzi, że nie jest to dobrze widziane. Przy okazji trzeba zaznaczyć, że dla wyraźnej większości badanych posługiwanie się gwarą nie było przyczyną przykrości.

Na uwydatnienie zasługują wyniki dotyczące ostatniego zagadnienia – podejmowania przez nauczycieli w szkole problemów dotyczących kultury regionalnej. Zaledwie 12% badanych potwierdziło, że tematyka taka jest obecna na lekcjach. Niewykluczone, że w tym tkwi wspomniana niechęć młodego pokolenia do zgłębiania wiedzy o regionie i jego języku (przecież nie od dziś wiadomo, że nieświadomość wartości czegoś przekłada się na brak zainteresowania tym czymś). Tymczasem elementy edukacji regionalnej powinny się pojawiać na przykład na lekcjach historii czy języka polskiego¹². Zadanie to – niegdyś realizowane w ramach tzw. ścieżki edukacyjnej – mogłoby być rozwijane w ramach zajęć dodatkowych. Za nadrzędny cel edukacji regionalnej trzeba bowiem uznać wytworzenie więzi z regionem i ugruntowanie poczucia tożsamości narodowej poprzez rozwijanie wiedzy o lokalnej historii i kulturze w powiązaniu z tradycjami własnej rodziny oraz kontakt z lokalnym i regionalnym środowiskiem¹³. Zasadność realizacji w szkole przedsięwzięć zmierzających do osiągnięcia wspomnianego celu dostrzegła zresztą część badanej młodzieży, dopisując czasem w ankietach: *gwara zanika, a trzeba dbać o nasz dorobek; tak, chciałabym mieć zajęcia z tradycji itd., ponieważ mogłabym się więcej dowiedzieć o swojej tradycji, rzeczach, których nie znam; tak, ponieważ jestem ciekaw naszej tradycji itp.*

Jeśli chodzi o stopień znajomości słownictwa gwarowego przez młodzież Trójwsi Beskidzkiej, oceniono go na podstawie odpowiedzi udzielono-

¹²Zob.: zapis dotyczący realizacji podstawy programowej z języka polskiego: „Uczeń rozpoznaje cechy kultury i języka swojego regionu”, a także historii: „Zajęcia historia i społeczeństwo służą poszukiwaniu dziedzictwa epok, zatem mają zarówno charakter poznawczy, jak i wychowawczy. [...] Szczególnie zalecane jest szerokie uwzględnianie problematyki ojczystej i regionalnej” (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 27 VIII 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dziennik Ustaw z 30 VIII 2012 r., poz. 977).

¹³M. Suchańska, *Ścieżki edukacyjne – teoria i praktyka. Materiały do wewnątrzszkolnego doskonalenia nauczycieli*, Kielce 2003, s. 76–79.

nych przez ankietowanych w ramach dwóch operacji: dopisywania znanych gwaryzmów do wskazanych kategorii tematycznych (pojęć) (a) oraz podawania znaczeń dwunastu losowo dobranych wyrazów (b)¹⁴. Wyniki przedstawiają się następująco¹⁵:

a)

czas	<i>cias</i> (18), <i>poedni</i> (3), <i>wiela godzin</i> (1), <i>na siódmóm</i> (1)
rodzina	<i>familia</i> (36), <i>matka</i> (23), <i>tacik</i> (21), <i>łocięc</i> (14), <i>ujęc</i> (7), <i>ciotka</i> (7), <i>babka</i> (1), <i>cera</i> (1), <i>potka</i> (1)
budynki/zabudowania/ pomieszczenia	<i>chałpa</i> (146), <i>chlyw</i> (9), <i>izba</i> (7), <i>stodoła</i> (4)
żywność	<i>siula</i> (10), <i>bachora</i> (10), <i>krupniok</i> (7), <i>wajeśnica</i> (7), <i>kubuś</i> (6), <i>polywka</i> (3), <i>poleśniki</i> (1), <i>gryska</i> (1), <i>nugle</i> (1), <i>kiśka</i> (1), <i>mocianina</i> (1), <i>jedzynie</i> (55), <i>żrani</i> (28), <i>chlyb</i> (5), <i>mlyko</i> (4), <i>syr</i> (1), <i>śmietónka</i> (1)
ubiór	<i>ździorby</i> (55), <i>gacie</i> (28), <i>kabotek</i> (13), <i>bruclik</i> (10), <i>kierpce</i> (8)/ <i>kyrpce</i> (7), <i>kosiula</i> (4), <i>kopyca</i> (3), <i>nogawice</i> (3), <i>halka</i> (3), <i>łoblecyni</i> (3), <i>śruty</i> (1), <i>gunia</i> (1), <i>boty</i> (1)
transport	<i>kónie</i> (1), <i>točki</i> (7), <i>śkapa</i> (3)
wygląd	<i>piekny</i> (22), <i>siummy</i> (15), <i>śpatny</i> (9), <i>śkaradny</i> (3), <i>śwarny</i> (1), <i>krasny</i> (1)

Trzeba podkreślić, że w tej części ankiety miejsca przeznaczone na odpowiedź pozostawały puste. Biorąc pod uwagę liczbę uzyskanych odpowiedzi i fakt, że w dużej mierze do każdej z kategorii potrafiło przyporządkować jakieś słowa niespełna jedenaście osób, ze smutkiem można stwierdzić, że znajomość gwary wśród młodszego pokolenia Trójwsi jest bardzo mała. Wyniki tej części badania idą odzwierciedlają dane otrzymane w pierwszym komponencie ankiety: zaledwie 43% badanych stwierdziło, że ich rówieśnicy posługują się gwarą na co dzień, a tylko 39% osób zadeklarowało czynną znajomość gwary.

¹⁴Przykłady zaczerpnięto z: J. Wronicz, *Słownik gwarowy śląska cieszyńskiego*, Ustroń 2010.

¹⁵Zachowano zapis oryginalny.

b) <i>połazy</i>	<ul style="list-style-type: none"> – wyraz trafnie zdefiniował co drugi ankietowany (wśród 97 odpowiedzi znalazły się sensy: ‘kołędowanie’, ‘życzenia’, ‘odwiedziny w święto św. Szczepana’, ‘drugi dzień świąt [26 XII]’) – 5 osób utożsało nazwę z ustrojoną kwiatkami z bibuły gałązką wręczaną rodzinie, którą się odwiedza ze świątecznym pozdrowieniem (<i>połażniczka</i>) – 4 osoby wskazały ogólnie na tradycję świąteczną – pojawiły się także pojedyncze odpowiedzi, takie jak: ‘obchody’, ‘śpiewanie’, ‘mówienie tekstu z pamięci’, ‘święto dla dzieci’
<i>modrzyniec</i>	<ul style="list-style-type: none"> – poprawnie słowo zdefiniowało zaledwie 7 osób (‘fartuszek barwiony na modro lub niebiesko’) – 10 osób podało ogólnikowo: ‘element stroju góralskiego’ – 6 osób błędnie uznało wyraz za nazwę fartucha – najliczniejsza odpowiedź to ‘drzewo iglaste’, zapewne będąca wynikiem skojarzenia brzmieniowego z nazwą rośliny (modrzewia) – takich odpowiedzi było 11 – 10 badanych uznało za poprawne znaczenie: ‘ktoś mądry, sędziwy, doświadczony’ – wśród 7 innych odpowiedzi pojawiły się znaczenia: ‘młodzieniec’, ‘nastolatek’ – jedna z osób podała sens: ‘niebieski’
<i>chute</i>	<ul style="list-style-type: none"> – ponad połowa ankietowanych (149) udzieliła poprawnej odpowiedzi (‘szybko, prędko’) – pozostałe osoby nie podały żadnego znaczenia
<i>kiśnička</i>	<ul style="list-style-type: none"> – słowo spotkało się z właściwą interpretacją zaledwie w 4 przypadkach (‘skrzynka’) – badani kojarzyli je głównie z kapustą kiszoną (30), kaszanką/kiszką (10), zupą kwaśnicą (15), beczką na kapustę (5)
<i>kłobuk</i>	<ul style="list-style-type: none"> – niewielu ankietowanych podjęło się zdefiniowania wyrazu, najczęściej jednak pojawiały się sensy ‘kapelus’, ‘czapka’ i ‘okrycie głowy’ (16 odpowiedzi) – wśród odpowiedzi pojawiły się także znaczenia: ‘worek’ (4), płaszcz (2), ‘kurtka’ (1), ‘pieczywo’ (1)
<i>na rymby</i>	<ul style="list-style-type: none"> – co drugi ankietowany udzielił dobrej odpowiedzi (‘na lewą stronę, na opak’) – 8 osób skojarzyło wyrażenie z łowieniem ryb lub wyrębem drzew
<i>rufijok</i>	<ul style="list-style-type: none"> – 52 osoby poprawnie wskazały na sens: ‘dziecko niegrzeczne, łobuzowate, bardzo ruchliwe’ – spośród innych, jednostkowych znaczeń odnotować wypada: ‘brzdąc’, ‘szkodnik’, ‘wariat’, ‘pijak’

<i>jetelinka</i>	<ul style="list-style-type: none"> – prawidłowo zdefiniował słowo tylko jeden ankietowany ('tuja') – 12 osób podało sens 'zespół muzyczny' (dla tych ankietowanych słowo znane jest raczej ze słyszenia – w Jaworzynie działa zespół ludowy zrzeszający młodych górali, a nazywa się on „Mała Jetelinka”) – dość często podawanym znaczeniem – co zaskakujące – było 'młoda trawa' (7) – jednostkowo pojawiły się znaczenia: 'jelita', 'jelen', 'jagoda', 'zupa'
<i>jor</i>	<ul style="list-style-type: none"> – wyłącznie 9 ankietowanych podało właściwy sens ('wiosna', por. czes. <i>jar</i>)
<i>łacny</i>	<ul style="list-style-type: none"> – blisko połowa badanych poprawnie zdefiniowała słowo jako 'tani, opłacalny' – 11 osób wskazało sens 'ładny', 5 – 'dobry', 4 – 'fajny', 3 – 'piękny'
<i>bagła</i>	<ul style="list-style-type: none"> – wyłącznie 2 osoby wskazały poprawny sens słowa ('ostrewka z dużą ilością siana lub stosem drzewa') – jednostkowo pojawiły się też znaczenia: 'bułka', 'bagno'

Ta część badania potwierdza słabą znajomość gwary przez młodzież zamieszkującą tereny Trójwsi Beskidzkiej. Zaledwie trzy słowa zostały prawidłowo zidentyfikowane przez co najmniej połowę ankietowanych osób, w pozostałych przypadkach przypisanie poprawnych sensów jest dużo mniejsze. Zaznaczyć warto, że chociaż wśród badanych pojawiły się osoby, które chętnie działają na rzecz podtrzymania tradycji regionu (są członkami lokalnych zespołów ludowych, kultywują tradycje świąteczne, zakładanie stroju ludowego na rozmaite uroczystości itd.), to jednak w ogólnym rozrachunku znajomość samego języka regionalnego przez młodsze pokolenie nie napawa optymizmem.

2. Wartość gwary – nauczyciele

Ankieta skierowana do nauczycieli zawierała pięć pytań o charakterze otwartym. Dwa dotyczyły obserwacji związanych z używaniem gwary przez uczniów na zajęciach, kolejne dwa wiązały się z ideą edukacji regionalnej, natomiast ostatnie odnosiło się do postrzegania gwary przez pedagogów, ich stosunku do jej kultywowania. W badaniu wzięło udział dwudziestu respondentów, przy czym każdy z nich to rodowity mieszkaniec Istebnej, Jaworzynki lub Koniakowa, ewentualnie osoba z pochodząca z Trójwsi, dziś mieszkająca w pobliskich miejscowościach (Wisła, Cieszyn, Ustron).

Oto wyniki otrzymane w badaniu:

nasilenie posługiwania się gwarą przez młodzież w trakcie lekcji (wg własnych obserwacji nauczycieli)	<ul style="list-style-type: none"> – obecnie: 15% – przed kilka laty: 10% – co najmniej dekadę temu: 75%
częstotliwość pojawiania się gwary na lekcjach i najczęściej spotykane przykłady	<ul style="list-style-type: none"> – często: 85% – rzadko: 15% <p>Nauczyciele zostali poproszeni o podanie najczęściej obserwowanych cech gwarowych. Spośród przykładów gwaryzmów leksykalnych zazwyczaj wymieniano partykuły <i>ja</i> ‘tak’ oraz <i>ni</i> ‘nie’. Jeśli chodzi o cechy gramatyczne, w ankiecie przeważnie pojawiły się przykłady form czasownikowych: zakończeń <i>-ech</i> (zamiast <i>-em</i>, m.in.: <i>nie wiedziotech, zabytech, jechotech, widziotech, rzóndziotech, gwarziotech</i>) oraz <i>-im/-ym</i> (zamiast <i>-ę</i>, m.in.: <i>musim, mogym</i>). Jednostkowo podano również inne przykłady: <i>ni móm</i> ‘nie mam’, <i>wczora</i> ‘wczoraj’, <i>kaj</i> ‘gdzie’, <i>chladać</i> ‘szukać’, <i>wczas</i> ‘wcześnie’, <i>wdycki</i> ‘zawsze’, <i>kiejsi</i> ‘kiedys’, <i>latós</i> ‘w bieżącym roku’, <i>nie tak chute</i> ‘nie tak szybko’, <i>na łopak</i> ‘na odwrót’, <i>łóni</i> ‘oni’, <i>kiery</i> ‘kto’, <i>niewiasta</i> ‘synowa, panna młoda’, <i>ćopka</i> ‘czapka’, <i>zesit</i> ‘zeszyt’, <i>rygoły</i> ‘coś zbędnego’, <i>siumne</i> ‘ładne’, <i>bzydny</i> ‘chory’, <i>podziwej się/dziwej sie</i> ‘popatrz, patrz’, <i>uciej</i> ‘zostaw mnie, idź stąd’, <i>chyń mi balón</i> ‘rzuc mi piłkę’, <i>tós nie gwor</i> ‘no nie mów’, <i>pociuwej</i> ‘posłuchaj, słuchaj’, <i>wstowej</i> ‘wstań’, <i>przeca</i> ‘przecież’, <i>tóz toć</i> ‘otóż to, właśnie’, <i>patnasty</i> ‘piętnasty’, <i>dwacaty</i> ‘dwudziesty’, <i>mój kancynolek</i> ‘mój modlitewnik’.</p>
sens zajęć z edukacji regionalnej	<ul style="list-style-type: none"> – dobry pomysł, potrzebna inicjatywa: 91% (uzasadnienia: <i>To tworzy ich poczucie tożsamości i jest alternatywą dla kultury masowej. Uczniowie mają możliwość poznać własne korzenie, zyskują tożsamość, zdobywają wiedzę o tym, co jest im najbliższe, co jest ich Małą Ojczyzną. Warto uświadamiać młode pokolenie o dorobku kulturowym naszego regionu. To nieodzowne elementy tożsamości danego regionu. Warto pielęgnować tradycję. Dzięki poznaniu tożsamości regionalnej poznajemy samych siebie. Gwara wolno, ale systematycznie zanika.</i>) – zbędna idea: 9% (brak uzasadnień w ankietach)

szanse na powodzenie wprowadzonej w formie zajęć pozalekcyjnych edukacji regionalnej (w tym zainteresowanie młodzieży)	<ul style="list-style-type: none"> – duże: 55% – umiarkowane: 35% – małe i bardzo małe: 10%
stosunek do gwary	<ul style="list-style-type: none"> – jest wartością pozytywną, trzeba o nią dbać: 80% – jest mi obojętna: 10% – brak odpowiedzi: 10%

W znaczącym stopniu posługiwanie się gwarą przez młodzież jest w pełni akceptowane, ale jednocześnie badani zauważają spadek zainteresowania nią wśród młodych mieszkańców Trójwsi i umiejętności posługiwania się nią. Zasadniczo nauczyciele przychylnie odnoszą się do idei wprowadzenia dodatkowych zajęć z zakresu edukacji regionalnej, w ramach których możliwe byłoby nauczanie gwary, przekazywanie wiedzy na jej temat. Co ciekawe, poparcie to idzie w parze z kilkukrotnie zasłyszonym od mieszkańców starszego pokolenia apelem o podjęcie jakichś działań zmierzających do zachowania tego dobra kulturowego, jakim jest gwara. Niestety, mimo tej zbieżności interesów, nie widać postępu w tym zakresie. Tymczasem nie brak dobrych praktyk mogących posłużyć jako podstawa do podjęcia konkretnych działań; przykładowo w 1996 roku powstał dość interesujący podręcznik *Polszczyzna w śląskiej szkole*, w którym zawarte są ciekawe rozwiązania na skorelowanie wiedzy o polszczyźnie z wiedzą o śląszczyźnie¹⁶. Inna sprawa, że nie tylko obowiązujące przepisy ministerialne związane z kształceniem odnoszą się do potrzeby edukacji regionalnej, ale podkreślają jej sens także inne dokumenty, jak na przykład *Karta regionalizmu polskiego*, którą uchwalono jeszcze w 1994 roku na V Kongresie Regionalnych Towarzystw Kultury we Wrocławiu (czytamy w niej m.in.: *Tym, co sprawia, że czujemy się członkami narodu jest [...] zwłaszcza język. Świadomość ta budzi się i kształtuje już od dzieciństwa w środowisku rodzinnym i sąsiedzkim. Ten niewielki obszar zajmowany przez społeczność lokalną to „mała ojczyzna”. Dla każdego człowieka stanowi ona punkt wyjścia dla formowania się jego postaw.*)¹⁷, a także Konwencja UNESCO z 2003 roku (mówi ona m.in., że celem jej ustanowienia jest *ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego [...], wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kul-*

¹⁶ B. Cząstka-Szymon, H. Synowiec, *Polszczyzna w śląskiej szkole*, Katowice 1996.

¹⁷ *Karta regionalizmu polskiego*, Ruch Stowarzyszeń Regionalnych Rzeczypospolitej Polskiej: <http://regionalizmipolski.pl/?karta-regionalizmu-polskiego,30> (dostęp: 10 IV 2017).

turowego [...], z kolei niematerialne dziedzictwo kulturowe przejawia się w tradycjach i przekazach ustnych, w tym w języku jako nośniku niematerialnego dziedzictwa kulturowego)¹⁸. K woli ścisłości i z rzetelności naukowej trzeba zaznaczyć, że Gminny Ośrodek Kultury w Istebnej oferuje zajęcia stałe, które tematycznie odnoszą się do kultury regionu, przy czym większość z nich to warsztaty plastyczne; ponadto w Trójwsi działają zespoły regionalne: „Czadeczka” (przy Ognisku Pracy Pozaszkolnej w Koniakowie), „Istebna” (w ramach Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Istebna”), „Koniaków i „Mały Koniaków” (powołane przez Stowarzyszenie Miłośników Beskidzkiego Folkloru, Muzyki, Tańca i Śpiewu), a także kapele góralskie: „Istebna”, „Jetelinka” i „Mała Jetelinka”, „Kamraci”, „Ochodzita”, „Rajwach”, „Sarpacka”, „Volosi”, „Wafasi”, „Zwyrtni”. Wydaje się więc, że tak liczne inicjatywy związane z upowszechnianiem folkloru stwarzają dogodne warunki do zachowania kultury materialnej i duchowej regionu oraz do przekazywania wiedzy o niej następnym pokoleniom. Biorąc pod uwagę fakt, że w niemałej części członkami zespołów i kapel regionalnych są osoby młode, a nawet funkcjonują specjalne grupy dziecięce, zaskakuje zadeklarowana przez badaną młodzież szkolną niechęć do włączania się w te inicjatywy (dodać przy tym trzeba, że niektórzy respondenci niegdyś należeli do dziecięcych grup folklorystycznych).

* * *

W świetle przeprowadzonych badań wypada stwierdzić, że wyraźnie maleje świadomość językowa/gwarowa mieszkańców Trójwsi Beskidzkiej, zwłaszcza wśród przedstawicieli młodszego pokolenia. Wniosek ten zderyżuje się z konkluzją badań przeprowadzanych jeszcze kilkanaście lat temu na temat śląszczyzny w ogóle, że „[m]ieszkańców Śląska cechuje wysoka świadomość językowo-narodowa”¹⁹. W przypadku gwary występującej w Istebnej, Jaworzynce i Koniakowie przyczyną dostrzeżonej zmiany są nie tylko trwający wciąż przełom komunikacyjny i rozwój społeczeństwa informacyjnego (a wraz z tym upowszechnienie się w przestrzeni edukacyjnej tzw. polszczyzny medialnej²⁰), czynniki o charakterze socjologicznym²¹

¹⁸ Konwencja UNESCO z 17 X 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Dziennik Ustaw z 2011 r., nr 172, poz. 1018.

¹⁹ J. Wronicz, *Słownictwo pisarzy cieszyńskich XVIII wieku*, Kraków 1992; J. Labocha, *Polsko-czeskie pogranicze na Śląsku Cieszyńskim. Zagadnienia językowe*, Kraków 1997; E. Sławkowska, *Być STELA...*, s. 38–57.

²⁰ U. Żydek-Bednarczuk, *Odmiana medialna w szkole*, [w:] *Odmiany polszczyzny w szkole. Teoria i praktyka*, red. H. Synowiec, Katowice 2013, s. 99–111.

²¹ Zob. J. Pacuła, *Integracja społeczna Polaków i jej odbicie we współczesnym języku*, „Świat i Słowo” 2011, nr 2(17): *Wspólnotowy język*, s. 33–46.

i coraz częściej pojawiający się wstyd przed powszechnym używaniem gwary poza domem i lokalnym środowiskiem²², ale także – na co wskazują wypowiedzi młodzieży – „przymusowe” przełączanie kodów nawet w miejscowych placówkach oświatowych i innych instytucjach publicznych²³, słabnąca obecność edukacji regionalnej w szkołach²⁴ oraz brak większego zainteresowania młodzieży pogłębianiem świadomości na temat kultury ludowej i malejące zainteresowanie udziałem w sformalizowanych grupach kultywujących tradycję lokalną.

The Current State and the Future of the Local Dialect in Trójwieś Beskidzka: Findings from the Research on the Regional Education on Podbeskidzie

In the article authors presented the excerpt of the research on the regional education. Authors concentrated on the substantial cultural issue - on the local dialect Trójwieś Beskid (language used within the limits of Cieszyn Silesia). Authors moved from the survey conducted amongst the younger generation of residents of Koniaków, Jaworzynka and Istebna. They conducted research also amongst teachers working at the local school. Observation concerned the ratio to the local dialect and the need of educating in this respect. Authors put interesting data into the article – mentioned attitudes of contemporary residents Trójwieś in view of the local dialect, and also mentioned nasty negotiations next time.

Keywords: local dialect, regional language, Trójwieś Beskidzka (Istebna, Wisła, Ustroń), linguistic competence

Słowa kluczowe: gwara, język regionalny, Trójwieś Beskidzka, kompetencja językowa

²² Por. D. Pluta-Wojciechowska, *Znaczenie gwary z uwzględnieniem perspektywy indywidualnej i ogólnej. Próba analizy kognitywnej*, [w:] *Tradycja i współczesność. Folklor-Język-Kultura. Oświata i kultura na Podbeskidziu. Tom V*, red. D. Czubała, M. Miczka-Pajestka, Bielsko-Biała 2009, s. 295–304.

²³ Przez „przymusowe” przełączanie kodów rozumiemy tu zjawisko mniej lub bardziej wyrazistego nakłaniania osób do posługiwania się kodem ogólnym (J. Kaś, H. Kurek, *Język wsi*, [w:] *Język polski. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, red. S. Gajda, Opole 2001, s. 440–456.

²⁴ Zob.: H. Karaś, *Zadania dialektologii w zakresie ochrony ginących gwar...*; S. Gala, *Znaczenie dialektologii w kształceniu polonistycznym w szkole*, [w:] *Z dydaktyki języka ojczystego w szkole*, Łódź 1996, s. 107–114.